

„Putin si myslí, že je spasitelem Ruska“

S Janem Račinským, novým předsedou vedení Mezinárodního Memorialu, o krátkém inspirativním období perestrojky, Putinově „vulgární religiozitě“ a o trvajícím falšování ruské historie

ŠTĚPÁN ČERNOUŠEK

Ruské sdružení Memorial se již třicet let zabývá výzkumem historie sovětských represí a vztahem ruské společnosti k této temné minulosti. Po úmrtí dlouholetého předsedy Memorialu Arsenije Roginského na konci loňského roku byl do čela hnutí zvolen Jan Račinskij. Debatovali jsme s ním o proměnách Ruska i nelehké situaci Memorialu v dnešních dnech.

Vystudoval jste matematiku a pracoval jako programátor. Co vás, s tímto zaměřením, přivedlo ke sdružení Memorial a k historickým tématům?

Částečně to byla rodinná historie. Mám velmi různorodé kořeny – mezi mými předky byli Rusové, Poláci, Ukrajinci, Židé a nejspíš ještě mnozí další. Dědeček z otcovy strany byl členem Polské socialistické strany, vedl odbojovou organizaci, v roce 1905 byl carským režimem zatčen a o rok později poslán na katorgu¹ na Sibiř. Po propuštění, ještě ve vyhnanství, se seznámil s babičkou², ta zase byla známou eserkou³. Nejdříve žili ve vyhnanství na Dálném východě, později se přestěhovali do Moskvy. A tam dědečka v roce 1938 popravili. Mnoho jejich známých a příbuzných pak zakusilo represe. Popraven byl

i bratr babičky z matčiny strany, jeho žena seděla v táboře Alžir³.

Proto jsem měl dost důvodů si myslet, že historie naší země je do značné míry zfalšovaná, příliš mnoho informací překrouceno anebo přímo utajeno, všude příliš nepravdy. A tak jsem se zapojil do práce Memorialu – ne že bych byl fanouškem historie, ale chápal jsem, že je třeba toho hodně opravit. O sdružení jsem se dozvěděl ze sdělovacích prostředků, tuším, že z televize. A hned druhý den jsem se vydal na ulici Čerňachovského v Moskvě, kde úřadovali ve dvou skromných pokojících. To bylo v létě 1988, před třiceti lety.

Konec 80. let byl specifickým obdobím s jedinečnou atmosférou, poměry v Sovětském svazu byly v té době paradoxně mnohem svo-

bodnější než třeba u nás v Československu. Jak jste tu dobu vnímal?

Bylo to období obrovského společenského oživení. Předchozí brežněvovskou éru charakterizovala strašná unylost a netečnost společnosti. Všichni se vůdcům v těch jejich papáchách smáli, ale nikdo nevěřil, že by to kdy mohlo být jinak. Změny za Gorbačova proto probudily obrovský entuziasmus. Bylo to jediné období v dějinách naší země, kdy se stály fronty na to, aby se lidé mohli seznámit s prohlášeními politiků. Z okna svého bytu jsem tehdy viděl, jaké byly po každém jednání pléna Ústředního výboru KSSS před knihkupectvími fronty, na ulici pokaždé stála fronta tak sto padesáti lidí. Toto oživení bylo jedním z faktorů, které ve mně probudily pocit, že je možné se pří-

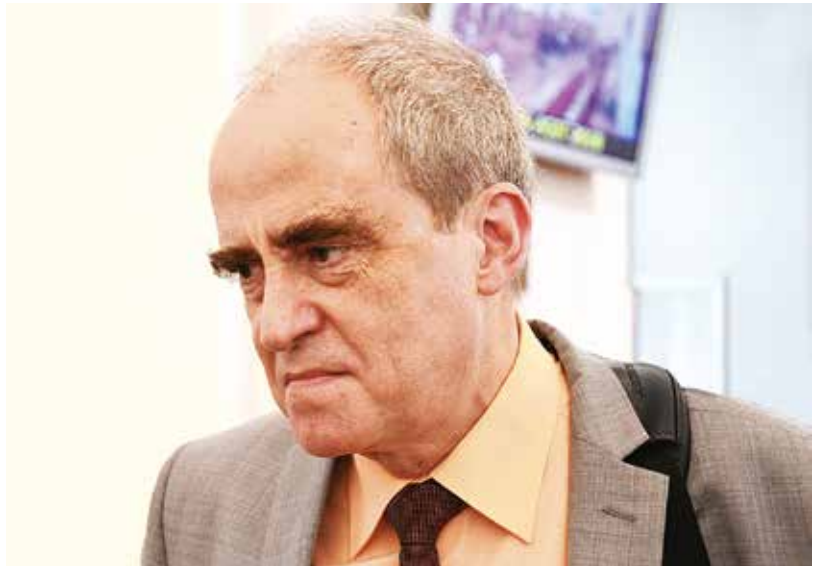
1 Těžké nucené práce pro trestance v období carského Ruska

2 Výraz „eser“ vychází ze zkratky „socialisté-revolucionáři“ (SR, es er), tedy příslušníci Strany socialistů-revolucionářů v Rusku počátkem 20. století.

3 ALŽIR – zkratka Akmolinskij lager žen izmennikov rodiny (Akmolinský tábor manželek vlastizrádců). Jednalo se o zvláštní tábor pro manželky zatčených a většinou popravených obětí tzv. Velkého teroru. Fungoval v letech 1938–1953 v rámci táborového komplexu Karlag v dnešním Kazachstánu.

Jan Zbigněvič Račinskij se narodil v roce 1958 v Moskvě. V roce 1982 vystudoval Mechanicko-matematickou fakultu na Moskevské státní univerzitě, poté pracoval jako programátor. V Memorialu je činný od roku 1988. V letech 1990–1995 se zúčastnil lidskoprávních misí v konfliktních oblastech – v Náhorním Karabachu, Podněstří, Čečensku, Prigorodném okrese Severní Osetie. Je vedoucím projektů elektronických databází obětí politických represí. Je členem vedení Mezinárodního Memorialu, od března 2018 jeho předsedou.

Foto: autor

mo účastnit chodu dějin, i když tato šance nebyla později bohužel zcela využita...

Měl jste nějakou konkrétní představu, čeho chcete svým zapojením do práce Memorialu dosáhnout?

Tím hlavním, o co tehdy šlo, bylo zjistit pravdu o historii. Po mnoho desetiletí bylo v podstatě zakázáno mluvit o represích, o těch se mlčelo. Pouze se čas od času objevila fráze „tragicky zahynul“. Ale proč zahynul, jak zahynul, o tom se vůbec nemluvalo. Často chyběla i tahle floskule – prostě se u mnoha lidí uvádělo jen datum narození a úmrtí. Mimochoodem, dodnes není v mnoha případech vše uvedeno na pravou míru, v ruské verzi Wikipedie je u řady lidí stále chybné datum úmrtí. O popravách se příbuzní nesměli dovědět. A dokonce i během rehabilitací se uváděla lživá příčina úmrtí. Místo poprav či zastřelení například „zemřel za války na následky onemocnění v táboře“. A to se celkem často uvádí na mnoha místech dodnes.

Samozřejmě mě také zajímala otázka, jak má být uspořádána společnost. To krátké období perestrojky, od roku 1987 do roku 1991, je z mého pohledu v mnohém nedocenené. Po-

dle mě to bylo nejsvobodnější období s nejsprávnějším vývojem u nás v Rusku. Dnes jen málokdo dostatečně oceňuje roli Gorbačova. Je očividné, že tehdy nemohl jednat zcela otevřeně, zvláště když si uvědomíme, s jakým hnízdem hadů měl v tehdejší politbyru na začátku co do činění. Stačí si vzpomenout na osud Chruščova, který usiloval o mnohem menší změny a kterého se zbavili, a je jasné, že Gorbačov musel v mnohém lavírovat. Velký význam mělo jeho prohlášení, zcela mimořádné v rámci Ruska, že zemi můžeme změnit pouze všichni společným úsilím. Pak ale přišel Jelcin. Jeho postup byl naprosto jiný – přišel dobrý car, který pro vás udělá vše, co je potřeba. Tento postoj byl bohužel v mnohém bližší ruské mentalitě. Protože očekávání vkládaná v dobrého cara a nevíra ve vlastní síly, to je něco, co je v ruské psychologii bohužel hluboce zakořeněné.

Gorbačov byl úplně jiný, což mnohokrát ukázal při svých cestách po zemi, kdy si například dělníci během jeho vystoupení a debat stěžovali na ředitele místního závodu, na což jim odpovídal: *Copak jsem nějaký Stalin, abych ho zavíral? Je to váš ředitel, tak si to vyřešte sami.* Těmito spontánními vystoupeními tehdy vědomě ovlivňoval politická jednání – důle-

žité byly samy argumenty, ať už pro, nebo proti. S Jelcinem ale přišel tým lidí, kteří argumenty nepotřebovali, protože přece přesně věděli, co je třeba dělat. A veškerý ten entuziasmus z doby perestrojky, toto masové hnutí, se jaksí velmi rychle vytratilo. Po roce 1993 mu došla energie a o tři roky později už po něm nebylo ani památky. Stále se objevovaly jeho dozvuky, ale z celospolečenského prostoru to nadšení vymizelo.

Je příčina vymizení otevřené politiky pouze v oné potřebě dobrého cara, nebo to mělo ještě další důvody, například ekonomické?

Samozřejmě to není jediná příčina. Faktem je, že velmi rychle přijaté reformy po rozpadu Sovětského svazu vedly k podstatnému zhoršení situace většiny lidí, kteří pak na nějaké přemýšlení neměli chuť ani sílu. To samozřejmě významně ovlivnilo situaci.

Ale existují ještě dva momenty, o kterých se moc nemluví. Prvním je řekněme jistá primitivnost zavedených reform. Bohužel někteří reformisté se ukázali být v podstatě bolševiky naruby. Pokud si komunisti mysleli, že je třeba vše znárodnit a všichni pak budou šťastní, tak tady byla obdobná představa, tedy že je třeba všechno privatizovat a nevidi-

telná ruka trhu pak všechno zreguluje. Obecně řečeno, nikdo nevyvinul úsilí o zformování struktur, jak občanské společnosti, tak právního státu. Tržní vztahy vznikaly na základě povrchných představ o osobních právech, o právech soukromého vlastnictví a sféře, která není v moci státu. Za Sovětského svazu nic podobného neexistovalo ani náznakem. A něco takového se samo sebou nevytvoří během dvou let bez cíleného úsilí.

A druhá věc – celý tým kolem Jelcina nepovažoval za potřebné vysvětlovat, co se děje, objasňovat smysl reforem a zdůvodňovat jejich potřebu. Po roce 1991 ani jednou nepřišel do parlamentu, aby si promluvil s poslanci, ale snažil se je ovládat obdobnými způsoby jako dnes Vladimir Putin, i když tenkrát to bylo poněkud složitější. Ale onen vztah „načálníka“ a jeho podřízených se už tehdy začal rýsovat zcela zřetelně. To vyvrcholilo v roce 1993 využitím protiprávních metod při rozpuštění parlamentu – tedy něčím, proti čemu vystupoval Memorial od samého počátku, proti násilným metodám řešení společenských problémů. To také přispělo ke znechucení širokých vrstev z politiky, důvěra v demokratické strany byla narušena, protože jen málokdo tehdy zaujal výhradně právní pozici. Bohužel i u nás v Memorialu se v té době vedly velké spory, částečně veřejné, o to, jak k událostem přistupovat.

V čem byla podstata těch sporů?

Jak se postavit k Jelcinovu nařízení o rozpuštění parlamentu v září 1993, které neodpovídalo žádným normám, bylo protiprávní. Přestože parlament tehdy opravdu fungoval mírně řečeno nekonstruktivně.

Takže otázka zněla: podporovat Jelcina, který sice postupuje protiprávně, ale údajně přesto stojí na straně demokracie, lidských práv a tak podobně, anebo onen poloko-

munistický parlament, který do všeho vráží klín, často říká něco nepřijemného, ale to vše se děje na základě ústavy? Tehdy to byly těžké debaty, vznikaly rozkoly mezi lidmi v demokratickém táboře a bohužel si mnozí dodnes neuvědomili, že cesta vedoucí k dnešní situaci začala právě tehdy. Možná ještě o trochu dřív, protože i samotné rozpuštění Sovětského svazu nemělo zrovna právní formu. Ale v roce 1993 to bylo přímé použití síly v rozporu se zákonem. Tím jsme se s kolegy v Memorialu také zabývali, bádáním a popisem všeho, co se tehdy dělo, ozbrojeného odporu, oběťmi bojů o parlament, ale na plnohodnotné vyšetřování bohužel nikdy nedošlo. Ovšem po těchto událostech bylo jen velmi obtížné očekávat, že se bude u nás rozvíjet demokratický model. Tehdy jsem o tom psal a například Pavel Litvinov stál na stejné straně jako já, zatímco třeba Larisa Bogorazová byla opačného názoru.⁴

Je to stále ono vůdcovské vědomí, které jsme pozorovali tenkrát a pozorujeme ho i dnes. Když jsem už tehdy psal o tom, že nová ústava dává prezidentovi prakticky neomezenou moc, což může vést až k autoritářskému zřízení, i velmi vážení lidé z disidentského prostředí, se zkušeností z lágrů, mi říkali: *Ne, ne, Jelcin nemá manýry diktátora*. Ale nejde přeci o Jelcina, protože ústava po jeho odchodu zůstane nadále v platnosti. A teď to také vidíme, když dokonce i otázka programu demokratické opozice se zužuje na otázku výběru vůdce. Pro někoho je to Navalnyj, pro jiného Jašin, Gudkov nebo nová tvář Sobčaková. Prostě se jenom hledá vůdce. A to je absolutní infantilita ruského politického myšlení. Vůdce sám o sobě, prostě proto, že je vůdce, führer, je vždycky nebezpečná věc.

Vraťme se k samotnému sdružení. Co jste po svém vstupu do

Během **ruské ústavní krize** nařídil prezident Boris Jelcin 21. září 1993 rozpuštění parlamentu, ačkoli k tomu neměl ústavní oprávnění. Parlament naopak odvolal B. Jelcina z funkce. Demonstranti později prorazili policejní barikády u parlamentu a 4. října armáda na Jelcinův rozkaz na parlament zaútočila a vůdce odporu zatkla. Podle oficiálních údajů zemřelo při pouličních bojích 187 lidí, podle nevládních organizací byly oběti až dva tisíce. Na fotografii tanky před ohořelým ruským parlamentem během krize.

Foto: Fair use

Memorialu dělal, jak tehdy vypadala jeho činnost?

Tenkrát bylo strašně málo programátorů. Některé věci, jako letáky, předvolební i jiné, jsem tiskl v Gosplanu⁵, kde jsem pracoval. To byla celkem zábava. Ale sestavoval jsem také první seznamy perzekvovaných osob.

Potom začaly konflikty v různých regionech, jezdil jsem do Náhorního Karabachu nebo do Podněstří. Nebyl jsem tím hlavním, ale v prvních letech jsem se této činnosti aktivně účastnil. To vše mi pomohlo zbavit se černobílého vidění událostí, protože tehdejší sovětský tisk představoval například z Karabachu jako výlučně trpící pouze arménskou stranu. Ale realita byla o dost složitější. Mnohé události vyprovokovaly nepřijatelné požadavky arménské strany vůči Ázerbajdžánu, ale také činnost radikálů na obou stranách. Běženci byli také na obou stranách a ázerbajdžánští uprchlíci netrpěli o nic méně než

4 Larisa Bogorazová a Pavel Litvinov patřili k osmi účastníkům demonstrace proti okupaci Československa 25. srpna 1968 na Rudém náměstí. Za svůj protest strávili několik let ve vězení a ve vyhnanství.

5 Státní plánovací výbor SSSR, v němž probíhalo celostátní plánování národního hospodářství.

ti arménští. A už tehdy jsem poznal, že lidí, kteří jsou schopni a ochotni vidět problém i očima druhé strany a v širším kontextu, je na obou stranách konfliktu velmi málo. A pochopil jsem, jak je důležité dívat se na problémy z obou stran, což je myslím pro Rusko, a nejenom pro něj, trochu netypické.

Kromě toho jsem míval službu v tehdejší sídle Memorialu, přijímal jsem návštěvníky, zapisoval, co říkají, pomáhal jim vyplňovat formuláře k perzekvovaným osobám. Také jsem pomáhal s organizací výstav, například k výročí paktu Molotov-Ribbentrop, k výročí katyňského masakru. A tehdy jsem se už začal trochu více věnovat historii.

Co se týče paktu Molotov-Ribbentrop, dělali jsme první výstavu o něm v roce 1989, už to bude třicet let, ale oficiální ruská pozice se bohužel dodnes příliš neodlišila od postoje Sovětského svazu, který až po velkém tlaku a velmi neochotně přiznal existenci tajných dodatků k tomuto paktu. Nyní se náš stát tváří buď tak, že nic takového nebylo, anebo že to bylo nevyhnutelné. A říká, že za všechno mohla Mnichovská konference v září 1938. A Vladimir Putin, i když odsuzuje Mnichov, vlastně stejně opakuje Hitlerovo jednání, možná v ještě horší variantě – jestli v době Mnichova o Sudetech alespoň jednaly velké mocnosti té doby, v případě anexe Krymu v roce 2014 šlo o čistě jednostranné osobní rozhodnutí, s nikým neprobrané. Ale to je asi od věci.

Co si v této souvislosti myslíte o ruském vztahu k událostem roku 1968 v Československu, kdy je oficiální ruská pozice vyjádřena ve smlouvě z roku 1993, v níž se píše o nepřijatelnosti pobývání sovětských vojsk v ČSSR, ale zároveň se v Rusku točí nové dokumentární filmy jako *Varšavská smlouva - Odtajněné stránky*, kde se invaze vykládá jako bratrská pomoc? Proč je nyní v Rusku patrný návrat k sovětskému, zkruslenému výkladu dějin?

Jan Račinskij a Pavel Litvinov, červen 2018

Foto: autor

Tento trend má několik aspektů. Jednak nám chybí jasné zhodnocení sovětské minulosti. Jak říkáme už mnoho let, bylo by potřeba adekvátně právně posoudit spáchané zločiny.

Myslíte něco jako norimberský proces pro sovětský režim?

Ne docela, norimberský proces pro nás nemůže být zcela vzorem. V něm byli souzeni konkrétní viníci. A nám nejde o otázku viníků, ale o otázku pojmenování spáchaných zločinů. Možná by nějakí viníci pojmenováni byli, ale hlavní je to, abychom pochopili příčiny. Ty spočívaly ve zpřetrhání zpětných vazeb. Za bolševiků nebyla svoboda slova, svoboda sdružování, svoboda shromažďování. Zkrátka, společnosti nezůstala jediná možnost, jak korigovat politiku státní moci. A v podstatě v tomto trendu pokračujeme. Proč zvítězili bolševici, to je trochu jiná otázka, to má jiné důvody. Ale to, co se dělo dál, je důsledek toho, že u nás jsme neměli tradici normálně fungující společnosti, kdy veřejnost koriguje mocenský kurz svých politických představitelů.

Kromě toho jsou zde ještě další aspekty. Například Putinův komplex ve vztahu ke křesťanství. Myslí si, že je spasitelem Ruska. Jeho religiozita je

ale vulgární, bez porozumění reálné, současné křesťanské etice, která je mu cizí. Dále tu jsou jeho komplexy spojené s prožitým rozpadem sovětského státu, a zde je patrné, že stát se pro Putina stal něčím zcela sakrálním. A nejspíš proto se tolik protiví jasným formulacím, jakou je například tvrzení, že náš stát byl zločinný. To je pro něj útok na stát jako takový. I když sovětský stát byl zločinný a z mého pohledu dnešnímu Rusku nemůže ublížit nikdo, kdo to řekne. Když však na druhou stranu vidíme pokusy obhájit konání Sovětského svazu, tak to už je odpovědnost dnešního Ruska, svým způsobem je to jeho spolovina. Schvalování zločinnosti nebo zakrývání zločinnosti, to je forma spoluviny. To je bohužel pro současné Rusko signifikantní.

A pak zde máme ještě Putinovu koncepci, že historii je potřeba se pyšnit, být na ni hrdý. Ale to už je vlastně dávná otázka, na čem zakládat výchovu – pouze na pozitivních případech, nebo i na těch negativních? On se domnívá, že je potřeba vychovávat k patriotismu na pozitivních příkladech, takže tu máme výklad o tom, že všechno, co v dějinách dělal Sovětský svaz, bylo buď dobré, nebo aspoň ne horší než to, co dělali

jiní. To je taková ta zvrácená morálka – sice kradu, ale kradu méně než ostatní. Pakt s Hitlerem možná nebyl dobrý, ale předtím tu byla mnichovská dohoda – a ta za všechno může.

Je to stále stejná pozice. A polemizovat o ní je poměrně obtížné, protože jde do značné míry o přístup podobající se náboženským dogmatům. Rozumové argumenty zde příliš nefungují, minimálně u těch, kdo již „uvěřili“. Takže před námi stojí spíše práce s mladými lidmi, u nichž se dá ještě něco změnit, kteří ještě hledají odpovědi.

Daří se vám s těmito mladými lidmi pracovat?

Daří, přestože naše občanská společnost je malá a skromná, ale i tak máme pozitivní příklady. Jeden z nich souvisí se zákonem o zahraničních agentech.

Možná se to zdá divné, ale v souvislosti s tímto zákonem občanská společnost získala jedno vítězství. Protože podle jeho první verze měly organizace samy dávat návrhy na to, aby byly zařazeny na seznam zahraničních agentů. Ale během roku a půl na něj ani jedna organizace sama sebe nezaslanla. Z mého pohledu to bylo poměrně velké vítězství, pak ale právo zařazovat organizace do tohoto seznamu získalo ministerstvo spravedlnosti a situace se změnila. Ministerstvu už nezabráníte dodat na seznam kohokoli.

A to samé je i s mladými lidmi. Loni jsme se setkali s vážnými pokusy zabránit vítězům naší studentské soutěže „Člověk v dějinách“ zúčastnit se celostátního vyhlášení vítězů v Moskvě. Byla to direktivní snaha shora zamezit žákům a jejich rodičům v cestě pod různými záminkami a výhrůžkami. A i když to byl soustředěný tlak na rodiče, na učitele, do kterého se zapojily i městské struktury, místní školské orgány a ředitelé škol, naprostá většina z více než čtyřiceti pozvaných odolala a do Moskvy na slavnostní vyhlášení vítězů dorazila. Podle mě je to dobrá zpráva, která vyvolává optimismus. Není to ukazatel vypovídající o celé

Zákon o zahraničních agentech v Ruské federaci

Platí od roku 2012. Stanoví, že organizace, které vyvíjejí politickou činnost (tento termín není blíže definován a často dochází k jeho svévolnému extenzivnímu výkladu) a zároveň čerpají finanční prostředky ze zahraničí, mohou být označeny za tzv. zahraniční agenty. Takové organizace podléhají speciálnímu režimu – jsou zařazeny do veřejně dostupného rejstříku (<http://unro.minjust.ru/NKOForeignAgent.aspx>), musí povinně označovat veškeré materiály distribuované tiskem nebo na internetu jako materiály vytvořené zahraničním agentem, účetnictví musí předkládat čtyřikrát ročně, stát může provádět opakované nenařazené finanční kontroly atd. V současné době je v rejstříku zahraničních agentů zařazeno 76 organizací, mezi nimi několik poboček Memorialu včetně moskevského Mezinárodního Memorialu či Sacharovské centrum. Označení „zahraniční agent“ má stigmatizující charakter.

společnosti, ale hovoří to o postojích těch mladých lidí, kteří se zabývají historií. Jsou už poměrně samostatní a nenechají se jen tak ovlivnit.

Ale jinak máme samozřejmě obtíže. To, že jsme nyní zahraniční agenti, ztěžuje naši komunikaci s úředníky, se školami.

Máte na mysli byrokratické překážky, anebo se s vámi prostě bojí být v kontaktu?

Obávají se kontaktu s námi. Je to obecný postoj úředníka. Za to, že něco zakáže, ho nikdo nepotrestá. Ale pokud něco povolí, potrestat ho mohou. Ovšem to je asi všeobecný jev typický nejen pro Rusko. Zákaz je prostě jednodušší. Ano, bojí se. A občas to dospěje do směšné situace, jako například letos, když jsme hledali vhodný prostor pro slavnostní ceremoniál ocenění žáků v naší soutěži. Čtyři nebo pět sálů za sebou nás odmítlo, prostě se báli, co kdyby náhodou... V jednom podniku nám řekli ano, hned pošleme smlouvu, a pak najednou oznámili, že na ten den mají naplánovanou konferenci. Řekli jsme, že můžeme ceremoniál o pár dní posunout, načež prohlásili, že konference u nich probíhá celý týden.

Ale celkově je to dobré, mladí k nám přicházejí, je jich poměrně hodně. Dnešní situace mi v něčem začíná připomínat konec 80. let, kdy byl Memorial jedním z nemnoha trpěných, ale zároveň nedotknutelných společenství, na něž si tehdejší moc netroufla. A také se v té době v Memorialu sešlo hodně lidí, které zajímala nejenom historie, ale možná ještě víc prodemokratické hnutí. Ten

vnější tlak tehdy nutil lidi vzájemně spolupracovat, stejně jako v disidentském hnutí, to až později se mnozí rozešli. Podobný trend cítím i dnes, kdy roste tlak například ze strany ministrů kultury a školství, je to jakýsi hon na čarodějnice. Jsou zde tendence tomuto tmářství nějak oponovat, a tak se u nás objevuje poměrně dost dobrovolníků, nadšenců. Takže čím větší tlak shora, tím větší podporu cítíme zdola.

Jaký je podle vašeho názoru podíl lidí, kteří jsou připraveni podporovat Memorial a jsou na vaší straně, a kolik je lidí zpracovaných státní propagandou a zdeformovaným pohledem na minulost i současnost?

Sociologie je v Rusku věda komplikovaná a nepřilíši věrohodná. Předloni centrum Levada provedlo průzkum veřejného mínění, v němž byly dva zajímavé dotazy. Jeden zněl, zda respondenti odpovídají na dotazy sociologických agentur upřímně – 99 procent jich odpovědělo, že samozřejmě ano. Druhá otázka zněla, zda na tyto dotazy podle jejich názoru odpovídají upřímně i jejich známí a sousedé. A tam už polovina lidí odpověděla, že nikoli. Z toho vyplývá, že relevance odpovědí není příliš vysoká. Takže spoléhat se na sociologické dotazníky je ošemetné.

Obrovský je samozřejmě vliv televize, lidé si na mnoho věcí utvářejí názor, který jim obrazovka sugeruje. Ale zvláštním způsobem to koexistuje s jistou rodinnou zkušeností s tím, o čem četli, co prožili. Takže mnozí lidé pokládají Stalina za velkou

osobnost, ale zároveň vnímají jeho zločiny jako něco, co není možné obhájit. Různé názory, které nejsou vzájemně kompatibilní, prostě existují v jejich mysli vedle sebe. Ne každý je připraven vytvořit si takový obraz světa, ve kterém funguje nějaká logika. Na jedné straně proto docela dost lidí zastává názor, že všichni ochránci lidských práv jsou zrádci a tak podobně, ale zároveň je mnoho těch, které odrazuje primitivnost propagandy. Prostě objednávka propagandy je příliš viditelná. Nejsem proto schopen říct, kolik lidí tomu podléhá a kolik ne, ale rozhodně jsem si jist, že oněch 86 procent pro Putina neodpovídá skutečnosti. Samozřejmě vím, že my jsme v menšině. Ale to není nic tak hrozného, kolikrát i menšina může přispět ke změně.

Jaké máte vy osobně a Memorial plány poté, co jste byl zvolen předsedou vedení celého hnutí?

Je třeba si uvědomit, že Memorial nemá hierarchickou strukturu. Je to čistě horizontální společenství a funkce předsedy vedení není zároveň funkcí vedoucího či ředitele. Svůj úkol vidím spíše v koordinaci různých směřování a předcházení nejrůznějším konfliktům, které mohou nastat v rámci běžné činnosti, tak jako ve většině normálních společenství. Kromě toho máme mnoho projektů, které budeme dále rozvíjet, snad se bude dařit.

Velmi se mi líbí projekty vytvořené pomocí nových technologií, internetové projekty jako „Topografie teroru“ nebo nové databáze obětí politických represí, které jste měl na starosti vy osobně. Jak to celé vznikalo?

To je dlouhá historie, databáze máme už velmi dlouho. Bylo mnoho rozličných databází, nejenom v Moskvě, ale i v různých regionech. Databázím

Jan Račinskij prezentuje disky s databází obětí represí, Tomsk 2007

Foto: Archiv Memorialu

jsem se začal věnovat už před nějakými pětadvaceti lety, kdy se u nás objevily první moskevské. Později, od roku 2001 jsme je začali vydávat na discích. Byla s tím spojena spousta problémů.

Kdysi jsme sbírali vyplněné dotazníky, což bylo velmi důležité kvůli informacím, protože archivy tehdy byly ještě zavřené, i když tu a tam se někomu podařilo získat souhlas k tomu, aby mohl nahlédnout do některých archiválií. Ale obecně badatele do archivů nepouštěli. Až koncem 80. let se to pomalu začalo měnit. Ale dotazníky perzekvovaných vznikaly na základě vzpomínek a osobních výpovědí. Část se vyplňovala podle osvědčení o rehabilitaci vydávaných od 50. let, které často obsahovaly lživé údaje o úmrtí a mnoho dalších nepřesností. Ty dotazníky stále máme a v mnoha případech jsou jediným zdrojem informací o konkrétních lidech. To je například jedna z databází, kterou dosud nemáme úplně

zpracovanou, protože informace, které obsahuje, jsou různorodé a neověřené. Po roce 2000 jsme začali spojovat informace z jednotlivých *Knih paměti*⁶ vydávaných v regionech a z dalších dosud nepublikovaných zdrojů, které připravovaly různé skupiny lidí v různých městech. A to pokračuje dodnes. Objevily se jisté komplikace, museli jsme třeba vytvořit vlastní nástroje k tvorbě databáze. Problém byl například v tom, že *Knih paměti* je textový zdroj a pro elektronickou databázi jsme potřebovali tabulkový zdroj. A automaticky to převést není možné, na to je tam příliš mnoho nejednotností – různé druhy zkratk a třídění informací. Proto jsme museli vytvořit vlastní nástroje a nejméně polovinu dat přepsat ručně – to je 1,5 milionu údajů, což není legrace. Ale postupně jsme to zvládli. Výsledkem je na internetu dostupná databáze base.memo.ru.

Jsou ještě další, specializovanější databáze. Například databáze dokumentů samizdatu. Jde o seznamy vy-

6 *Knihy paměti* obsahují základní informace o jednotlivých obětech sovětských represí. Vycházejí v ruských regionech za přispění místních poboček Memorialu či spřízněných organizací. Dosud bylo vydáno přes 600 dílů v 60 ruských regionech, celkem obsahují údaje o více než třech milionech perzekvovaných osob.

Více než tři miliony záznamů o obětech teroru v SSSR. Databáze z dílny Memorialu dostupná na internetu.

Repro: base.memo.ru

užívané zatím povětšinou v badatelských projektech, ne vše je přístupné na internetu.

A pak se objevila celá řada projektů, které využívají i další možnosti, jako je „Topografie teroru – Je to přímo zde“ s mapovou vrstvou. To je velmi důležitý projekt nejen proto, že ke každé události jsou přiřazena konkrétní místa na plánu města, ale i z toho důvodu, že se kolem něj vytvořila skupina mladých lidí, nadšenců a badatelů, kteří velmi pečlivě, podrobně zpracovávají dostupné archivní fondy, na něž odkazují i v rámci projektu. Takže kdo chce, může ta témata dále zkoumat. A tam se podařilo udělat mnoho zajímavých objevů. A to je něco, co se bude, doufám, dále rozvíjet. To je velmi důležitý směr.

Dále máme projekt spojený s naším vedlejším projektem, který vznikl možná díky novinářskému omylu.

Začalo to už na konci 80. let, kdy jsme ještě měli místo kanceláří dva malé pokojíky po pěti metrech čtverečních v ulici Černachovského. Obrátili se na nás přátelé z Německa ze strany Zeleňých s prosbou, abychom jim pomohli odhadnout počet dosud žijících lidí, kteří byli za války nuceně nasazeni v Německu, tzv. ostarbeiterů. Měli tehdy ideu, že by jim Německo nějakým způsobem vyplatilo kompenzace za to, co prožili. A my jsme se obrátili na jednoho známého novináře, aby tuto informaci pomohl rozšířit, ale zdůrazňovali jsme, aby v žádném případě nepsal o možných kompenzacích, protože vůbec nebyly jisté. Jenže on to celé popletl a napsal: *Ohledně kompenzace se obraťte na sdružení Memorial*. A spustila se lavina dopisů. Během několika měsíců jich přišlo nějakých tři sta tisíc. Byly toho pytle, které pošta odmítala nosit, několikrát

jsme je dokonce objevili vyhozené na skládce, těžko říct, kolik nám toho takto uniklo. Takže nejdříve to byla velmi jednoduchá databáze, ale začátkem 90. let, kdy jsme získali první počítače, už šlo o obrovský objem dat. Ta jsme pak rozvíjeli, protože dopisy obsahovaly celou řadu dokladů a svědectví. Pak jsme založili další projekt, nazvaný „Poslední svědek“, což jsou rozhovory s „ostarbeitery“. To totiž nebyli jen oběti nacistického režimu, ale mnohdy i toho sovětského. Po návratu domů byli často prověřováni a mnozí z nich zůstali až do konce života pod dohledem. Tohle všechno je nějakým způsobem zpracováno a nyní to rozvíjíme v rámci dalšího projektu, který umožňuje vyhledávat konkrétní slova v nahraných videorozhovorech s pamětníky. A máme spoustu dalších nápadů, které bychom rádi dále rozvinuli.

pd